

De kloof tussen beeldvorming en werkelijkheid

Joris Luyendijk

Geachte aanwezigen,

Ik ga u toespreken over misschien wel het grootste taboe onder journalisten. In de meest uitgekristalliseerde vorm luidt dit taboe: gij zult niet toegeven dat wij journalisten in werkelijkheid gewone mensen zijn. Waarom is dit zo'n taboe, vraagt u zich nu af? Het publiek mag niet weten dat journalisten eigenlijk gewone mensen zijn, omdat gewone mensen hun baan willen behouden of zelfs carrière willen maken en gewone mensen elkaar dus beconcurreren. En die concurrentie betekent nogal wat zaken die journalisten tot op heden liever buiten beeld houden.

Een voorbeeld. Regelmatig zie je bij CNN en Nederlandse actualiteitenrubrieken interviews met een Hamasleider. U kent ze wel, een onheilspellend muziekje, schokkerige shots gedraaid vanuit een auto, beelden van posters van zelfmoordterroristen, en dan een ernstige commentatorstem: "We zijn doorgedrongen in het bolwerk van de fundamentalistische terreurorganisatie Hamas." Weer wat weggijkende hoofddoekjes en loerende omstanders, en dan een angstaanjagende sound-byte van tien seconden van een Hamasleider over het zionistische wereldcomplot.

Tja. Althans in mijn tijd ging een bezoek aan Hamas zo: ik belde vanuit mijn hotel in Gaza een mannetje op en gaf hem honderd dollar. Het mannetje belde met Hamas en een paar uur later kon ik langskomen. Het mannetje haalde me op in zijn auto en we kletsten wat over de teloorgang van Ajax. Aangekomen bij het in alle openheid functionerende Hamashoofdkwartier werd ik bij een paar andere Westerse journalisten gevoegd en mochten we twintig minuten lang om de beurt een vraag stellen. Dus daar gingen we, totdat opeens de bel ging. Het was het komkommernannetje. Zonder een spier te vertrekken draaide de terroristenleider zich om, riep: "Twee kilo, maar wel goeie, want de vorige keer heb ik de helft moeten weggooiden", draaide zich terug naar ons en vroeg: "Waar waren we ook alweer? Oh ja, het zionistische wereldcomplot."

Zo gaat het vaker in de journalistiek. We kunnen eerlijk vertellen hoe dingen gaan of we kunnen het allemaal dat ene tikkie spannender maken. Kuifje bij Hamas, zeg maar. Vandaar dat correspondenten soms speciaal voor de camera even een kogelvrij vest aandoen, dat ze liever dat stukje uitzenden waar in de verte die twee schoten klinken dan de rest van de opnameband waaruit blijkt dat het die week volkomen rustig was in Gaza en dat het hoofdkwartier van Hamas naast snackbar Mekka en kantoorboekhandel De Toewijding staat.

Dit zijn verwerpelijke vormen van journalistieke dikdoenerij, *pimp your profession*, zeg maar, en het komt dagelijks voor. Het is een schande, maar het is ook overzichtelijk. Iedereen begrijpt dat een journalist die doet alsof het levensgevaarlijk is om een Hamasleider te interviewen of die schoten onder een reportage monteert, de codes van zijn beroep schendt, oftewel: de boel fleest.

Maar helaas ligt oneigenlijk gebruik van journalistieke vormen en privileges zelden zo simpel. Tijdens de tweede intifada werd ik regelmatig op zondag opgebeld door de radio in Hilversum. Die hadden op CNN of Reuters gelezen dat de premier van Israël had gezegd: ik ben bereid tot pijnlijke concessies. Groot nieuws, dacht de redactie in Hilversum, een nieuwe kans op vrede! Dan ging ik het uitzoeken en bleek de premier van Israël 'pijnlijke concessies' totaal niet in te vullen. Wat hem betreft kon het onder voorwaarden teruggeven van één vierkante meter grond aan de Palestijnen al een pijnlijke concessie zijn.

Het leek dus sterk op een publiciteitsstuntje. Zondag is immers een nieuwsluwe dag in het Westen, maar een werkdag in Israël. Een ideaal moment om de Westerse journaals te halen met een boodschap die de indruk wekt dat het niet aan Israël ligt dat er geen vrede is.

Op zo'n moment worstelde ik met een dilemma waar onze beroepsethiek te veel aan voorbij gaat. Er wordt te vaak gedaan alsof het simpel is. Alsof je aan de ene kant vakbroeders hebt die zich aan de codes van hun vak houden, en die dus deugen en een objectief en accuraat beeld van de werkelijkheid geven, en aan de andere kant vakbroeders die deze codes schenden en de werkelijkheid dus vertekenen. Om de zoveel tijd loopt iemand tegen de lamp, iedereen roept 'schandaal schandaal schandaal', er rolt een kop en daarna keren we terug naar de orde van de dag. Een orde waarin wordt gedaan alsof alle ethische dilemma's zwart-wit zijn.

Maar zo zit de wereld niet in elkaar, vrees ik. Journalisten worstelen juist met het grijze gebied dat voetballers de *fifty-fifty* situaties noemen, momenten waarop de scheidsrechter zowel de ene als de andere kant op kan fluiten, omdat hij onder tijdsdruk en op basis van onvolledige gegevens een afweging moet maken die nadien niet meer zal worden getoetst.

Nog even terug naar die pijnlijke concessies waartoe de Israëlische premier bereid zou zijn. De redactie in Hilversum wilde ertegenaan met Een Nieuwe Kans op Vrede in het Midden-Oosten, terwijl ik betwijfelde of die kans er echt was, zeker omdat ik al tien keer eerder zo'n uitspraak had zien langskomen. Wat te doen? Natuurlijk kon ik mijn poot stijf houden tegen mijn eindredacteur, maar hoe zeker was ik echt dat dit niet toch die grote doorbraak was? Daarbij kwam dat de eindredactie meldde dat er bijna geen ander nieuws was, dus geen gezeur, CNN en RTL-4 melden het ook. En er speelde meer: ik werd in het Midden-Oosten betaald per radiobijdrage en had al een halve zondag besteed aan research die alleen gehonoreerd zou worden als ik de zender opging met een bijdrage. Tenslotte: ieder jaar werd ik door de hoofdredacteur geëvalueerd en hij keek daarbij primair naar de hoeveelheid door mij geleverde bijdragen.

En zo kwam het dat als mijn superieuren belden met een nieuwe kans op vrede in het Midden-Oosten, ik nog wel eens bij mezelf dacht: ja hoor, mijn arbeidsongeschiktheidsverzekering hier is onbetaalbaar, dus kom maar op met die pijnlijke concessies.

Een tweede voorbeeld. Regelmatig krijgen redacties in het Westen beelden binnen van woedende moslims ergens in een dictatuur die een vlag of een pop verbranden. Je zou dan als correspondent Midden-Oosten moeten zeggen: luister, dit is een PR-show, want in een dictatuur mag je helemaal niet demonstreren. Kijk ook eens naar hoeveel het er zijn, de camera zoomt niet voor niets geen moment uit. Als de camera zou uitzoomen, zou je namelijk zien dat het maar twintig boze baarden zijn omringd door een cordon cameramensen en journalisten met daaromheen een ring oproerpolitie en daarbuiten het gewone leven van alledag. Dat zou ik als correspondent moeten zeggen, en idealiter zou mijn redactie dan besluiten om die PR-show niet uit te zenden.

Maar wat gebeurt er vervolgens? Op CNN en RTL4 waren die beelden wel te zien, dus de chef vraagt: waarom hadden wij dat niet? Vervolgens belt ook de hoofdredacteur, en daarna de baas van de hoofdredacteur, want die heeft de kijkcijfers zien inzakken; boze baarden scoren namelijk bij het grote publiek. Tenslotte moet ik als Midden-Oostencorrespondent vrezen voor mijn positie, want in plaats van boze baarden heeft het Journaal nu iets uit Congo of Venezuela gebracht. Zo raakt het Midden-Oosten buiten beeld en ben ik bij de volgende bezuinigingsronde extra kwetsbaar.

Ziehier het dilemma. Vaak scoor je als journalist met zaken die haaks staan op je beroepsethiek, maar waarvan je weet dat je ermee wekomt. Er zit in de journalistiek een levensgrote spanning tussen individueel eigenbelang op de korte termijn en algemeen belang op de lange termijn, en ons systeem belooft vaak juist gedrag dat dit systeem op de lange termijn ondergraaft. Anders gezegd: journalisten functioneren binnen een context waarin je op vrijwel alle niveaus wordt aangemoedigd om iets anders te doen dan waar jouw organisatie officieel naar streeft. Met andere woorden: je belooft een accuraat, afgewogen en objectief beeld van de werkelijkheid – het nieuws – en wat je levert is een overdreven, partijdig en eenzijdig beeld, want zo scoor je.

Valt hier wat aan te doen? Het klassieke antwoord is dat in een beroepsgroep onethische praktijken en oneigenlijk gebruik wordt afgestraft. Als je je kijkers of lezers niet goed informeert, ben je ze kwijt en zo corrigeert de markt zichzelf.

Tja. Soms zal het zo werken, maar als ik als correspondent een nieuwe kans op vrede in het Midden-Oosten heb aangekondigd, word ik daar nooit meer op afgerekend. Omdat mensen het alweer zijn vergeten of omdat niemand kan hardmaken dat het misschien inderdaad een kans op vrede was omdat er achter de schermen van alles speelde dat de media ontging.

De wereld waarin wij leven is onvolmaakt en ons beeld van die wereld dus ook. Het gevolg is dat onvermijdelijk aanbieders op die markt een voorsprong hebben op de afnemers en dat vaak de mogelijkheid bestaat om die voorsprong te verzilveren *zonder dat je tegen de lamp loopt*. Hoe kunt u weten wat er klopt en niet klopt in de krant? Iedere transactie, en dus ook iedere transactie van informatie, bevat een element van vertrouwen, van het voordeel van de twijfel, en we krijgen zelden de kans om vast te stellen of ons vertrouwen gerechtvaardigd was, laat staan in welke mate.

Deze problemen zijn er altijd geweest, maar dit is een tijd van toenemende concurrentie. En hoe sterker de concurrentie in een beroepsgroep, hoe sterker de druk om te cashen, om het zwart zo dicht te naderen als wettelijk mogelijk. Journalisten werken in platte organisaties. Een hoofdredacteur ontbeert de tijd en de specialistische kennis om inhoudelijk te beoordelen wat zijn ondergeschikten doen. Een hoofdredacteur kijkt dus naar productie, naar het aantal geschreven artikelen of geleverde bijdragen. In de krantenjournalistiek is de uitdrukking: “Tikken, kreng.”

Wie dus het taboe slecht en onder ogen ziet dat journalisten concurreren, begrijpt waarom nieuws soms opgeklopt is. En daar blijft het niet bij. Het blijkt dat de meerderheid van de kijkers en lezers het helemaal niet waarderen als je ze eerlijk vertelt dat ze leiders hebben die in het verleden bijzonder vaak hebben gelogen en

verdraaid en dit misschien nu wel weer aan het doen zijn. Een van de redenen dat Al-Qaida ons aanvalt, is dat het Westen een aantal brute Arabische dictators helpt overleven, enigszins zoals de Sovjet-Unie de regimes in het Oostblok in de lucht hield. Maar ik kan u zeggen dat zo'n analyse van Al-Qaida's motieven een stuk minder verkoopt dan een hijgerige aanklacht: Al-Qaida haat ons omdat het Westen zo geweldig is, die baardapen in die grot in Afghanistan zijn gewoon jaloers, achterlijk en agressief en totdat ze door de Verlichting gaan, blijven ze dat. Erop rammen dus.

Of ga eens naar de kiosk. Daar ligt één krant die over Afghanistan bericht volgens het principe 'dat zijn onze jongens, *right or wrong*' en daar ligt een krant die eerlijk zegt: uuh, opbouwmissie? Sorry, maar wij knappen in Afghanistan een klusje voor de Verenigde Staten op, omdat anders onze bedrijven in Amerika klappen krijgen. En dan mag u raden welke krant groter is.

Journalisten concurreren niet alleen met collega's op hun redactie, maar binnen hun media-organisatie concurreert die redactie weer met andere redacties. De media-organisatie als geheel concurreert vervolgens met andere media-organisaties en tenslotte concurreren de media als geheel weer met alternatieve vormen van vrijetijdsbesteding.

Op al deze niveaus is concurrentie de structurende factor en op al deze niveaus krijg je als journalist, redactie en medium klappen wanneer je eerlijk zegt: luister, die cartooncrisis bestaat alleen in de media. Zo werkt de vrije markt voor informatie net als de vrije markt voor voedsel: niet de beste informatie prevaleert, maar de lekkerste, zoals ook de linzensoep het aflegt tegen de Big Mac.

Hier ben ik dan aangekomen bij de kern van mijn betoog, maar maakt u zich geen zorgen. Ik ga geen vrijblijvende oproep aan journalisten doen om toch vooral hun integriteit en beroepseer boven hun carrière te stellen. Natuurlijk zou het prachtig zijn als ze dat deden, en met hen alle andere journalisten van Nederland, zoals het ook prachtig zou zijn wanneer bij voetbal nooit meer een spits zich binnen het strafschopgebied onterecht zou laten vallen.

Maar zo zit de mens gewoon niet in elkaar. Er is iets anders nodig, denk ik, en dat wil ik toelichten aan de hand van een concept dat in Nederland is geïntroduceerd door de laat twintigste-eeuwse filosoof-koning Jan-Peter Balkenende. Als ik hem goed heb begrepen, gaat zijn normen- en waardenverhaal precies over deze ethische worstelingen. Hij zegt twee dingen. Eén: de vrije markt stelt ons voor dilemma's die de vrije markt zelf niet kan oplossen. En twee: het heeft in deze gefragmenteerde tijd geen zin voor de overheid om de burgers voor te schrijven hoe zij met dit dilemma moeten omgaan.

Wat wel zin heeft, aldus Balkenende, zoals ik hem begrijp, is dat we *in gesprek gaan* over deze dilemma's en ophouden met doen alsof we niet dagelijks botsingen meemaken tussen eisen van ethiek en van rendement. Deze botsingen zijn er en zullen er altijd zijn, want ze zijn inherent aan het systeem waaraan we, ondanks alle bezwaren, de voorkeur geven. Of kent u een beter systeem?

Maar wat zo'n systeem nodig heeft, zijn fora waar vakbroeders hun dilemma's bespreekbaar maken. Misbruik moet je afstraffen, daarvoor is de wet. Maar er is ook oneigenlijk gebruik en dat moet je benoemen, zodat vakbroeders ruimte krijgen om hun plek in dit krachtenveld te markeren en hun eigen afweging kunnen maken tussen geweten en ambitie. Tegelijk krijgen afnemers van het nieuws dan ook een realistischer beeld van wat ze eigenlijk afnemen en van de druk waaraan journalisten op allerlei niveaus blootstaan.

Nu is althans in de media de realiteit dat iedereen elkaar met alle middelen beconcurrert, maar naar buiten toe de schijn ophoudt dat iedereen puur ethisch handelt; er is toch geen schandaal? Als dan toch nog iemand het waagt om een discussie te openen, is meteen de wedervraag: twijfelt u aan mijn integriteit? En zo blijft buiten beeld dat integriteit vaak in mindering komt op je carrière. Want dat is de realiteit, ook in ons prachtland: *Nice guys finish last*.